

Cartografies Medievales

“Aquesta és aquella Jerusalem que jo vaig fundar enmig dels gentils, havent posat les seves regions al seu voltant”. Així parla la Bíblia (Llibre d’Ezequiel), en una referència que a l’Edat Mitjana fou tinguda molt en compte a l’hora de representar el món: efectivament, els mapes medievals situen sovint la Ciutat Santa al centre del món. I és que cal tenir en compte la indiscutible importància de Jerusalem en aquesta època, seguida de prop per Roma i Santiago de Compostel·la.

Els mapes medievals podien tenir molt de simbòlic i poc de pràctic, i s’ha dit que, en certa mesura, van perdre en veracitat respecte a segles anteriors. Això sí, alguns mapes medievals tenen l’honor de trobar-se entre les més preuades i suggerents bel·leses cartogràfiques.

El cert és que molt abans d’escriure, l’home va aprendre a representar el món. Un món que, segles abans de Crist, ja s’imaginava esfèric, com testimonien aquells primers “mapes”. Així es representa en una taula babilònica del segle VII aC. I així ho van concebre des d’Aristòtil a Plini el Vell. Aquest ens recorda, el segle I dC, que “el món té forma d’un globus perfecte”.

Arribada l’Edat Mitjana, la descripció física del món troba

A MIG CAMÍ ENTRE LA GEOGRAFIA I EL SIMBOLISME, ELS MAPES MEDIEVALS SÓN PRECIOSES JOIES MANUSCRITES I IL·LUMINADES QUE COMBINEJEN TOPONÍMIA I RELIGIÓ, I DE VEGADES FAN GALA, FINS I TOT, D’UNA SUGGERENT IMAGINACIÓ.

Geografia

MAPA DEL MÓN. ATLES UNIVERSAL: F15. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

delicioses obres literàries, artístiques i cartogràfiques. Els mapes -tal com avui els entenem- són encara, en aquesta època, representacions aproximades de la terra que inclouen sovint símbols religiosos i/o cosmològics.

Imaginació al poder

I és que, òbviament, el coneixement de la geografia terres-

el coneixement de la geografia terrestre és encara una mica primària durant l'alta Edat Mitjana

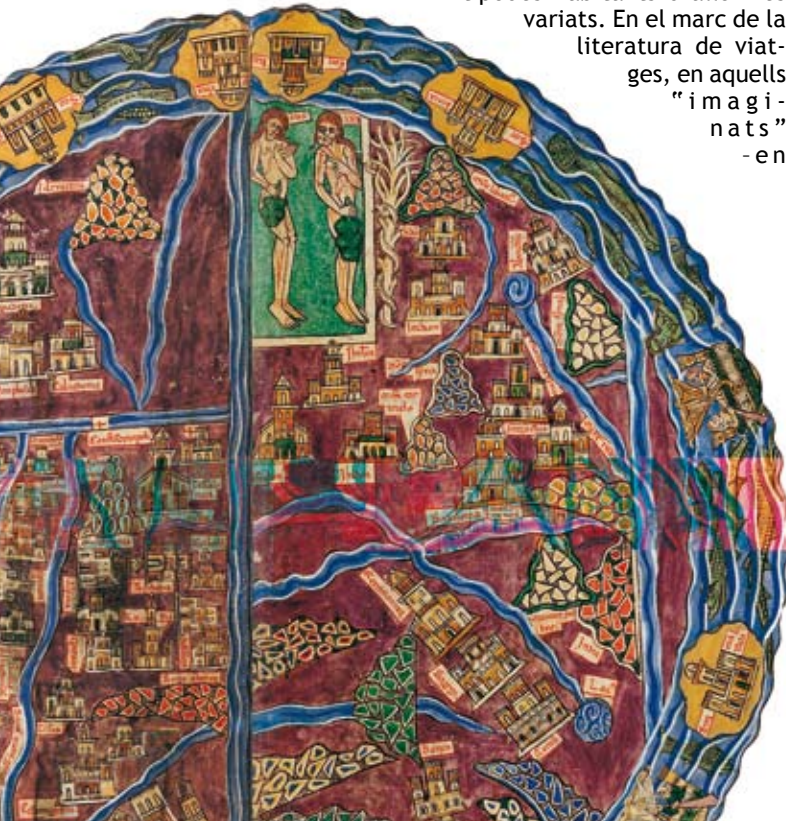
tre és encara una mica primària durant l'alta Edat Mitjana; queden continents per descobrir i la imaginació treballa ràpidament per atribuir als antípodes habitants d'allò més variats. En el marc de la literatura de viatges, en aquells "imaginatats" -en

els quals sovint es descriuen suposades cròniques de viatges on s'assegura haver vist tot tipus d'éssers imaginaris- hi apareixen descripcions realment pintoresques. Descripcions que ben aviat es traslladaran a la representació gràfica del món, i que perduraran en l'imaginari col·lectiu durant segles.

Partint d'aquestes explicacions, l'home medieval podia arribar a creure en l'existència, en el llunyà Orient,

de meravellosos animals exòtics i extraordinàries variacions del gènere humà: sirenes, unicorns, homes amb quatre ulls, cinocèfals (homes amb cap de gos), *panotti* (homes amb orelles gegants), esciàpodes (homes amb una sola cama i un sol peu, amb el qual es protegien del sol), i un llarg etcètera.

Creences, dèiem, que encara hi seran presents durant el Renaixement, tal com es desprèn de cronistes com fra Joan de Santa Gertrudis (segle XVIII), qui, després de visitar la costa pacífica, relatà les seves experiències a "Meravelles de la Naturalesa", on encara descrivia l'existència de criatures com les anteriorment descrites, fins al punt que es plantejà de batejar els "pilosos" (uns estranys éssers, meitat homes, meitat mons-

MAPA CIRCULAR, PODEM OBSERVAR LLOCS COM EL PARADÍS O ADAM I EVA. MAPAMUNDI. BEATO ARROYO. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

LITORAL DESDE EL GOLF PÈRSIC FINS L'EXTREM ORIENT. ATLAS UNIVERSAL: F9. © M. MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

tres peluts). Però és que el relat sobre els pobladors d'aquelles terres llunyanes ja el trobem en l'Edat Mitjana, descrit en els "Mirabilia" o "meravelles del món" que en el fons eren literatura de viatges, però tenien també una vocació enciclopèdica, de sistematitzar els cada cop més amplis coneixements que l'home adquiria del món. S'hi recollien ja sabers geogràfics, etnològics, climàtics, etcètera, combinant fabuloses explicacions amb dades reals. Una de les obres més significatives d'aquest gènere fou el "Llibre de les meravelles del món", de Joan de Mandeville (segle XIV), a més de la con-

gudíssima obra de Marco Polo (segles XIII i XIV), que rebé originàriament el mateix nom

Sovint, la frontera entre el "reportatge" i la literatura fantàstica sembla no existir

que el relat de Mandeville i, més tard, "El Milió", pels milions de coses que l'autor afirma trobar-se.

Una geografia literària

La geografia medieval conviu i s'enriqueix amb els relats de viatgers -reals o imaginaris-, que en algunes ocasions exposen descripcions verídiques, i en altres es deixen arrossegar per la imaginació. Sovint, la frontera entre el "reportatge" i la literatura fantàstica sembla no existir. En qualsevol cas, tots aquests textos i imatges van permetre, en la seva època, fer-se una idea més o menys aproximada del món, i avui ens permet dibuixar un panorama de la manera de viure i entendre el món d'aquells temps. Literatura i geografia conflueixen també a finals de l'Edat Mitjana i en el primer Renaixement: grans

autors com Petrarca i Bocaccio demostren tenir amplis coneixements de la geografia i dels geògrafs de l'Antiguitat -com Pomponi Mela, autor d'una detallada "Geografia" dels pobles del Mediterrani del segle I. D'això en són testimonis Petrarca, autor de l'*Itinerarium ad sepulchrum Domini nostri Ihesu Christi ad Ihoannem de Mandello* (1358) i -per seguir

amb una altra icona literària italiana- Bocaccio, els coneixements del qual li van ser-

a partir de l'aparició de la brúixola a l'àrea mediterrània durant el segle XIII, els mapes esdevenen més fiables

vir per oferir les localitzacions dels paisatges mitològics que recull en el seu *Genealogie Deorum*.

De l'esbós a la precisió

Però, quin aspecte tenia un mapa a l'Edat Mitjana? D'entrada, un mapa medieval podia resultar bastant esquemàtic. A poc a poc, però, els nous coneixements geogràfics adquirits fonamentaran l'aparició de cartes més detallades i menys conceptuals.

Tradicionalment s'han determinat quatre categories de mapes medievals, cosa que ha estat objecte de discussió per part dels estudiosos, que han tornat a conceptualitzar cada una de les tipologies:

La primera, la formen les obres més esquemàtiques, en les quals no es troba cap tipus de determinació geogràfica. Hi trobem els mapes de l'*ecumene* o món inhabitat. Una altra versió possible amb aquest mateix esquema inclou moltes referències geogràfiques.

Una altra tipologia inclou els mapes que mostraven les tres parts conegudes del món, i una quarta més enllà (d'altres, hereus de la tradició grega, dividien la terra en cinc parts). En tot cas, es tracta de documents manuscrits realitzats sobre pergamí, sovint vinculats a llibres religiosos i en molts casos decorats amb belles il·lustracions.

Però a mesura que passen els segles, sobretot a partir de l'aparició de la brúixola

MAR ADRIÀTIC. ATLAS VALLARD. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

l'àrea mediterrània durant el segle XIII, els mapes esdevenen més fiables, sobretot amb l'aparició dels portolans (documents en què únicament hi apareixen les ciutats costeres), que sens dubte van resultar eines imprescindibles pels navegants que acabarien "descobrint" el Nou Món. Un Nou Món que prendria el nom d'Amerigo Vespucci, cartògraf de l'escola de Sevilla, mort el 1512.

La llista dels noms del món

Però tornant als mapes medievals més antics, és habitual trobar l'esquema que s'ha anomenat "mapes T-O" o "O-T", per l'estructura del seu dibuix: les zones terrestres queden delimitades, a l'interior d'un cercle, per unes línies en forma de T, de manera

semblant a aquella taula babilònica del segle VII aC, anteriorment mencionada. Aquestes línies solien representar el riu-oceà que se suposava que envoltava la terra. Entre els grecs, era habitual dividir el món en cinc parts -potser endevinant l'existència de cinc continents?-, i així el va seguir concebent, a la seva època, Isidor de Sevilla, autor de les cèlebres *Etimologies* i de *Rerum Natura*, on parla de cinc zones terrestres i en distingeix les habitables i les que no ho són, en funció de la temperatura que hi ha. Avui conservem encara algunes còpies dels diagrames que representen aquestes idees isidorianes.

Altres mapes, en canvi, contenen una densa acumulació de noms disposats sense cap

tipus d'interès cartogràfic. És el cas d'un mapa del segle XIII inclòs en un saltiri -fet poc habitual- conservat a la British Library (BL Add. MS 28681), en què s'aprecia un cercle dividit en tres parts o continents, dins dels quals hi ha una llista dels noms dels llocs. El cercle és abraçat per Crist. D'aquest esquema de mapamundi circular n'hi d'altres exemples: cal destacar-ne l'obra d'Hug de Sant Víctor *De Arca Noe Mystica*, en la qual, a més del Paradís i dels tres continents coneguts, s'hi troben personificacions de les quatre estacions, dels dotze vents i del zodíac.

Vent de popa

Els vents apareixen sovint en els mapes medievals; normalment són quatre, que assenya-

MAPA CIRCULAR CONSERVAT A L'ESCOLA CATALANO MALLORQUINA. MAPAMUNDI CATALÁN. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

que se'ls indica per la seva càrrega simbòlica: per això, la representació de Jerusalem al centre, i la plasmació dels quatre rius del Paradís -Fison, Gihon, Tigris i Èufrates. De la mateixa manera que en tants altres mapes, en els dels Beats

len les "quatre parts del món", tot i que, en ocasions, com és el cas de l'*Imago Mundi* d'Honorius Augustodonensis (mapa d'Henry de Mainz), de finals de segle XII, hi apareixen quatre àngels als seu lloc. Però si els vents podrien haver estat una bona eina per indicar els

la ubicació i la lectura dels llocs cristians per sobre de qualsevol altra premissa geogràfica.

Veiem, doncs, que en moltes ocasions els mapes esta inclosos en llibres de caràcter religiós. Un altre dels exemples més típics és el de les diverses còpies -més de 20- que es conserven del *Comentari de l'Apocalipsi* de Beat de Lié-

Els vents apareixen sovint en els mapes medievals

punts cardinals, tot i ser presents en bona part dels mapes medievals, la seva presència en el fons és més simbòlica que pràctica, encara que això potser és el menys important: per exemple, el *Liber Locorum* de Sant Jeroni -un manuscrit del segle XII, conservat a la British Library- també transmet una certa confusió a l'hora d'ubicar ciutats i regions, ja que anteposa sempre

bana. En els Beats es poden trobar deliciosos mapes, que no només tenien una escassa utilitat com a guia de viatge, sinó que inclouen la representació de llocs com el Paradís (normalment a l'est), inclouent-hi Adam i Eva.

Aquests mapes segueixen amb la tradició de combinar allò real amb allò simbòlic, fent que els llocs no tinguin senzillament un valor físic, sinó

també s'hi inclouïen representacions dels vents, com es veu en el del Beat de Girona o en el de Torí. Els vents hi cavalquen sobre una mena de càntrils, el significat dels quals ha estat estudiat, per bé que ara no hi entrarem. Aquest tipus de representació dels vents és la mateixa a la qual es recor-

re al Tapís de la Creació de la catedral de Girona. Un altre dels mapes de Beats curiosos i interessants és el del Burgo de Osma (segle XI). S'hi fan patents les qüestions simbòliques anteriorment mencionades, ja que s'utilitza una representació dels caps dels Apòstols per

indicar els llocs que cada un tenia assignats per predicar; Sant Jaume es presenta associat a Compostel·la i a la seva catedral. Novament hi apareix la representació del Paradís i els seus quatre rius i, als antípodes del món cristià, s'hi pot veure un esciàpode de grans dimensions que es protegeix

MAPA D'EUROPA. ATLES UNIVERSAL. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

Geografia

del sol amb el seu gran i solitari peu.

Però, com sabem, no tots els Beats són iguals (se n'han reconegut diverses famílies amb les seves corresponents peculiaritats) ni, per descomptat, ho són els seus mapes. Encara el segle XI, el mapa del Beat de l'abadia occitana de Sent Sever és el que més referèn-

serven diverses còpies de la seva *Topologia Cristiana*, amb mapes quadrangulars que inclouen els quatre vents cardinals i els quatre rius Paradís. Cosmas era un grec de l'Alexandria del segle VI, i no en sabem el nom real, ja que ell mateix es feia anomenar "anònim cristià". El sobrenom amb el qual ha passat a la his-

en en l'Antiguitat, plana.

Al·l'area de la cartografia eclesiàstica no podem deixar de tenir en compte, a la baixa Edat Mitjana, el mapa de la catedral de Hereford, anglès, i el del monestir d'Ebstorf (Hannover, Alemanya). El primer, d'1,58 x 1,33 metres, és de configuració circular i integra diverses referències bíbliques com el Jardí de l'Edèn, la Torre de Babel o el creuament del Mar Roig. El d'Ebstorf, per la seva banda, que incloïa la ciutat de Jerusalem representada al centre, fou destruït durant la Segona Guerra Mundial.

Queda clar que la geografia i la religió van anar, durant l'Edat Mitjana, agafades de la mà. I és que de la importància de conjugar el coneixement de la geografia i dels textos sagrats ja n'eren molt conscients autors com Casiodor (segle VI), que aconsella als seus lectors el coneixement de la cosmografia, "ja que haureu de sa-

el que va revolucionar de manera més significativa la representació del món fou l'aparició de cartes marines i portolans

cies geogràfiques inclou entre els de la seva tipologia: un total de 270.

Un senyor que viatja a l'Índia

En el capítol de mapes mística, Cosmas Indicopleustes és una referència clau. Es con-

tòria l'autor d'aquestes cartografies teològiques no significa res més que "El Senyor Món que navega cap a l'Índia" (topònim que, en aquella època, no era un lloc gaire concret). La seva concepció del món és, doncs, a contracorrent dels coneixements que ja es teni-

EL MÓN QUASI CIRCULAR ON FIGUREN ADAM I EVA I EL MAPA APAREIX CIRCUMDAT PER L'OCEÀ, COM UN SOL RIU QUE ENVOLTA AL MÓN. MAPAMUNID BEATO DE GIRONA. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

MAPA DEL SEGLE XVI ON PODEM VEURE EL 4 VENTS QUE ASSENYALEN LES 4 PARTS DEL MÓN. PLANISFERI. ATLAS MILLER. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

ber clarament en quina part del món estan situats tots els llocs que llegireu en els llibres sants”, raó per la qual també recomana la lectura de la *Cosmographia* de Julius Honorius i de la *Geographia* de Ptolemeu.

Fites de la cartografia

Entre les escoles cartogràfiques que més fama van tenir durant el segle XIV s’hi troba la mallorquina, els integrants de la qual es van dispersar a finals de segle com a conseqüència de la persecució a què foren sotmesos els jueus. D’aquesta escola se’n conserven obres que han passat a la història com alguns dels més bells exemplars de mapes

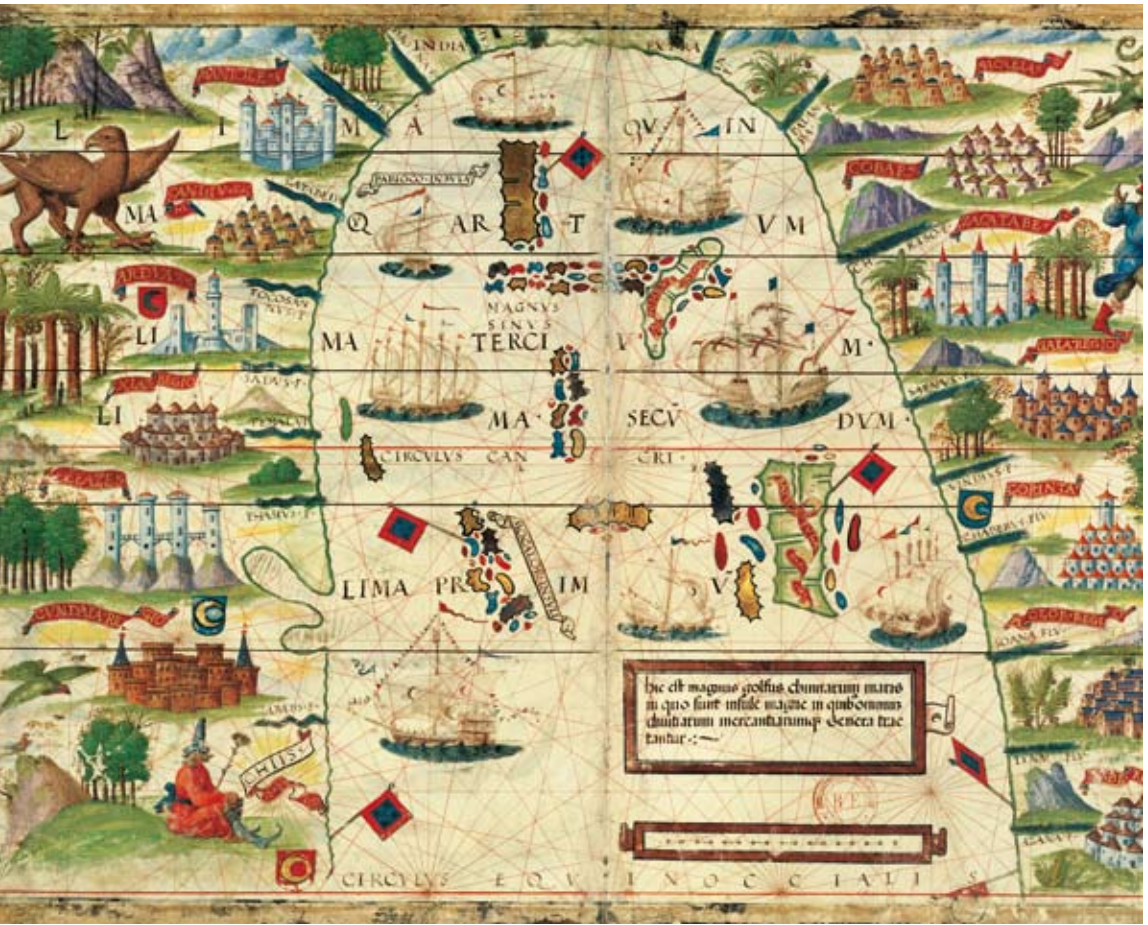
medievals. És el cas del conegut *Atlas català*, atribuït a Abraham Cresques, la història del qual fins i tot fou novel·lada, el 1998, per Alfred Bosch

la geografia i la religió van anar, durant l’Edat Mitjana, agafades de la mà

en *L’Atlas Furtiu* (Columna). Però potser el que va revolucionar de manera més significativa la representació del món fou l’aparició de cartes mari-

nes i portolans, els quals són admirables per la seva notable fidelitat a la realitat geogràfica, tenint en compte els mitjans de l’època. En ells hi tornem a trobar referències als vents, encara que en aquesta ocasió, lligades a les seves direccions, durada dels trajectes, topònims i fins i tot perills. Un dels més antics fins ara coneguts és l’anomenat “Compasso da navigare”, del segle XIII.

Però si diem que els portolans van revolucionar la manera de concebre el món, hem de mencionar també el cas del mapes ptolemeics. Tot i que aquests van recobrar vida ja molt tard de l’Edat Mitjana, arribant al Renaixement, mereixen un mo-

REPRESENTACIÓ DE XINA. ATLAS MILLER. © M.MOLEIRO EDITOR. (WWW.MOLEIRO.COM)

ment d'atenció. I és que els primers anys del segle XV l'obra de Ptolomeu -egipci de cultura grega que va viure el segle II, i la lectura del qual aconsellava Casiodor- fou traduïda al llatí per Jacobus Angelus, i es va convertir en una de les obres més copiades en matèria de cartografia. Conservada i salvada de l'oblit pels àrabs (traductors i transmissors de tantes obres científiques de l'Antiguitat), la *Geografia* de Ptolomeu fou una obra de referència bellíssimament il·luminada durant temps. Novament, les personificacions dels vents al voltant del mapamundi són una característica habitual d'aquestes mapes.

Aventures i aventurers

La idea de cartografia i dels

mapes que es tenia durant l'Edat Mitjana podia ser molt menys rigorosa tècnicament que en l'actualitat, però en tot cas va contribuir a posar els fonaments del que vindria en el futur. Més enllà de les guies i les descripcions topogràfiques del món, els mapes medievals van tenir també un component simbòlic o religiós. Sovint el seu objectiu acabava essent més una determinada representació del món que una descripció real i detallada d'aquest.

En tot cas, des de l'Antiguitat i al llarg de l'Edat Mitjana, són molts els aventurers, viatgers, pelegrins, comerciants i altres personatges que, cadascú per les seves raons, es van dedicar a

recórrer el món i a descobrir-lo a través de textos i imatges. En algunes ocasions, aquests viatges foren inventats, perquè l'autor en realitat no havia viatjat, o no ho havia fet tant com deia, o senzillament perquè incloïa descripcions fantàstiques en què es parlava de llocs, animals i monstres sorgits de la seva imaginació.

En qualsevol cas, ens van deixar un valuós llegat que avui apreciem, i que ens convida més que mai a reviuir, encara que només sigui a través dels seus textos i els seus mapes, uns viatges carregats de perills a meravellosos i suggerents mons desconeguts, que potser encara hem de descobrir.